

marife

dini arařtırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

cilt / volume: 16 sayı / issue: 2 kiř / winter 2016

ARAŞTIRMA

Hadis İlimleri Açısından Hattâbî'nin

Garîbü'l-Hadis Adlı Eserinin Değerlendirmesi*

Mustafa Demir

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Hadis Ana bilim dalı Doktora Öğrencisi

konevimustafademir@gmail.com

Öz

Hadis ilminin önemli alt disiplinlerinden biri olan "garîbü'l-hadis", hadis metinlerinde yer alan garîb/nadir kelimelerin anlaşılmasını konu edinmektedir. Ebû Süleymân el-Hattâbî'nin (388/998) saha ile aynı adı taşıyan Garîbü'l-hadis adlı eseri, kendi edebî türünün üç ana kaynağından biri sayılmaktadır. Garîbü'l-hadis'in muhtevası ve telif özelliklerine dayanarak hadis ilimleri açısından konumunu tespit etmeyi amaçlayan bu çalışma, Hattâbî'nin ilk hadis şarihlerinden kabul edilmesi yönüyle de ayrı bir önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Ebû Süleymân el-Hattâbî, Garîbü'l-hadis, hadis ilimleri, şerh edebiyatı, mukatta' hadis.

An Evaluation of al-Khattabi's Work Called Gharib al-Hadith Regarding to Hadith Sciences

"Gharib al-hadith" that is one of the most important sub-fields of hadith science subjects to be understood of gharib/exceptional words included in hadith texts. Abu Suleyman al-Khattabi's (388/998) work called Gharib al-hadith that has the same name with the field is considered one of three main resources of its literary type. This study aims to determine position of Gharib al-hadith in terms of hadith sciences based on its content and copyright features. Also it has a separate importance regarding to al-Khattabi's being accepted as one of the first hadith commentators.

Keywords: Abu Suleyman al-Khattabi, Gharib al-hadith, hadith sciences, hadith sharh (commentary) literature, muqatta' hadith.

Atıf

Demir, Mustafa, "Hadis İlimleri Açısından Hattâbî'nin Garîbü'l-Hadis İsimli Eserinin Değerlendirmesi", *Marife*, 16/2 (2016): 251-273.

* Bu makale, *el-Hattâbî ve Garîbü'l-Hadis Adlı Eseri* (Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2009) başlıklı yüksek lisans tezimizin bir bölümünün tekrar gözden geçirilerek yeni kaynaklarla zenginleştirilmesi suretiyle hazırlanmıştır.

Giriş

Rivayetlerin sağlam yollarla nakledilmesini ve doğru olarak anlaşılmasını hedefleyen hadis ilminin, bu maksadı doğrultusunda farklı alt disiplinlere sahip olduğu bilinen bir husustur. Bu ilim dallarından biri olan garibü'l-hadis; -en genel ifadesiyle- lehçe, tarih veya coğrafya farklılığı gibi sebeplerle manası bilinemeyen ya da ilk duyuldukları anda anlaşılma sorunuyla karşılaşılacak hadis sözcüklerinin açıklanmasını konu edinmektedir.¹ Özel bir ihtisası gerektiren bu tür sözcükler, 'garîb' terimiyle² ifade edilmektedir.

İlk nüvelerini Rasûl-i Ekrem'in (s.a) farklı söyleyiş özelliklerine ve zaman zaman bazı muhatapları karşısında Arapça'nın çeşitli lehçelerini kullanmasına kadar götürebileceğimiz garibü'l-hadis; hicrî ilk iki asır boyunca yaşanan dinî, siyasî, lügavî vb. şartların etkisi ve katkısıyla II. yüzyılın sonları ile III. yüzyılın başlarında, erken sayılabilecek bir devrede müstakil bir ilim dalı olarak teşekkül etmiştir.³

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838),⁴ İbn Kuteybe ed-Dîneverî (ö. 276/889) ve -az sonra üzerinde duracağımız- Ebû Süleymân el-Hattâbî'nin (ö. 388/998) *Garibü'l-hadis* adını taşıyan eserleri, sahanın daha sonra yazılan kitaplarının temeli kabul edilmektedir.⁵ Yazıldıkları dönemdeki ilmî anlayışın bir sonucu olarak her üç eserde de izahı yapılan garîb lafızlı rivayetler, senedleriyle birlikte kaydedilmiştir.⁶ Söz konusu eserler, sadece anlam tespiti işlevini yerine getirmekle kalmayıp aynı zamanda dil ve hüküm ağırlıklı bir muhtevaya sahiptir.

Hattâbî'nin talebesi Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed el-Herevî'nin (ö. 401/1011) *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadis* isimli eseri, bu edebî türün telif özellikleri açısından dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Zira Herevî'nin

¹ Garibü'l-hadis ilminin tanımı, işlevi, önemi, literatürü ve garîb lafızların hadislerde bulunma sebepleri hakkında geniş bilgi için bk. Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, *Garibü'l-hadis*, thk. Abdülkerîm İbrâhîm el-'Az bâvî, Câmiatü Ümmi'l-Kurâ, Dâru'l-Fikr, Şam 1402/1982, I, 46-52, 64-71; Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, thk. es-Seyyid Mu'azzam Hüseyin, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, II. bs. Beyrut 1397/1977, s. 88-89; İbnü'l-Esîr, Ebû's-Se'âdât Meccüddîn el-Mübârek b. Esrûddîn, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1399/1979, I, 3-12; İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdirrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadis*, thk. Nurettin İtr, Dâru'l-Fikr, Şam 1406/1986, s. 272-274; Kandemir, M. Yaşar, "Garibü'l-Hadis", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 376-378.

² Geniş bilgi için bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 3-4; Elmalı, Hüseyin - Arslan, Şükrü, "Garîb", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 374-375.

Bu bağlamda Hattâbî, bir sözcüğün garîbliğini başlıca iki sebebe bağlamaktadır: 1. Lafzın, ancak üzerinde uzun süre fikir yorulduktan sonra kavranabilen kapalı-uzak manalara sahip olması, 2. Lafzın, yerleşim yeri olarak uzak ve dilleri şâz olan Arap kabilelerine ait olması. Bk. Hattâbî, *Garibü'l-hadis*, I, 70-71.

³ Garibü'l-hadis disiplininin teşekkülünde ilmî ve fikrî hareketlerin etkisi hakkında geniş bilgi için bk. Özpınar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yay., I. bs. Ankara 2005, s. 273-287.

⁴ Daha önceleri risale çapında çalışmalar yapılmıştır. Ancak sahanın günümüze ulaşan ilk eseri Ebû Ubeyd'e aittir. Ebû Ubeyd, eserinin telifi için kırk sene çaba harcamıştır. Bk. Hattâbî, *Garibü'l-hadis*, I, 70.

⁵ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 8; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 273.

⁶ Ancak Ebû Ubeyd'in eserinde var olan senedler, kullanım güclüğü oluşturmaları sebebiyle kitaptan daha sonraları çıkarılabilmektedir. Bk. Kandemir, M. Yaşar, "Garibü'l-Hadis (Ebû Ubeyd)", *DİA*, İstanbul 1996, XIII, 378. Bu yüzden eserin bazı baskılarında senedler görülememektedir.

birtakım tercihlerinin ardından, artık bu tür eserlerde alfabetik sisteme geçilmiş, senedler düşürülmüş ve bir rivayet etrafındaki kabarık izahlardan tek kelime merkezli 'hadis sözlüğü' standardına ulaşılmıştır. Saha içi kademeli gelişimin bir sonucu olarak; Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis ve'l-eser*'i kaynakları, işlevselliği ve içerdiği garîb kelime sayısı bakımından bu ilim dalının karakteristik özelliklerini en iyi sergileyen çalışma olarak kabul edilmiştir.

Sahanın gelişim seyri üzerinden çizilmeye çalışılan çerçevede bu makale; muhtevası ve telif özelliklerinden hareketle Hattâbî'nin *Garîbü'l-hadis*'inin, hadis ilimleri açısından konumunu belirleme maksadı taşımaktadır.

Şüphesiz ki bu araştırmada elde edilecek sonuçlar, *Garîbü'l-hadis*'in kendi sahasının üç ana kaynağından biri olması bakımından önem taşımaktadır. Fakat gözden kaçırılmaması gereken bir diğer nokta ise; bu eserin, *Sünen-i Ebû Dâvûd* üzerine yazdığı *Me'âlimü's-sünen*'i ve *Sahîh-i Buhârî* üzerine yazdığı *A'lâmü'l-hadis*'i⁷ ile Hattâbî'ye hadis şerhçiliğinde öncü bir konum kazandıran şerhlerinden daha önce yazılmış olmasıdır. Bu bağlamda; ayrıntılarına aşağıda temas edileceği üzere, Hattâbî bu üç eserini belli bir bütünlük içerisinde yazmış olup adı geçen şerhlerinde *Garîbü'l-hadis*'e atıflarda bulunmuştur. Dolayısıyla çalışma, Hattâbî'nin sarîh yönüyle de yakından ilintilidir.

Şu noktanın da altı çizilmelidir ki; garîbü'l-hadis kaynakları, rivayetlerin anlamının doğru olarak tespitine hizmet etmeleri dolayısıyla daha çok dirâyetü'l-hadis merkezli ilmî mesailer kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak bu türün ilk dönem örneklerinin, izahını yaptığı rivayetlerin metinleriyle yetinmeyip senedlerini de içermeleri ve garîb lafızların doğru zabtına yönelik azımsanmayacak miktarda kayıt barındırmaları, onları rivayetü'l-hadisle ilişkili hale getirmektedir. Esasen bu çalışmanın yapılmasında gözetilen gayelerden biri de -Hattâbî'nin eseri örneğinde- garîbü'l-hadis literatürünün, rivayetü'l-hadis bakımından biraz geri planda kalan bu yönüne ve işlevine dikkat çekmektir.

Muhtevası ve Telif Özellikleri

Garîbü'l-hadis'in müellifi olan Ebû Süleymân Hamd⁸ b. Muhammed el-Hattâbî, günümüzde Afganistan sınırları içinde kalan Kâbil Bölgesinin Büst şehrinde 319/931 yılında dünyaya gelmiştir. Erken yaşlarda başladığı⁹ ilim yolculuğunda, aralarında *Mu'cem* sahibi Ebû Saîd ibnü'l-A'râbî (ö. 341/952) gibi muhaddislerin ve *Tehzîbü'l-Luğa* yazarı Ebû Mansûr el-Ezherî (ö. 370/980) gibi dilcilerin bulunduğu çok sayıda hocadan ders alma fırsatı bulmuştur. Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), Ebû Hâmid el-İsferâyînî (ö. 406/1016), Ebû Zerr el-Herevî (ö. 434/1043) ve ismine yukarıda yer verilen Ahmed b. Muhammed el-Herevî, en

⁷ Bu şerh, değişik kaynaklarda ve mevcut baskılarında farklı adlandırmalarla kaydedilmektedir.

⁸ Tabakât ve tarih kaynaklarında Hattâbî'nin adının 'Hamd, Hamed, Ahmed' olduğu yönünde farklı kayıtlar bulunmakla birlikte isminin 'Hamd' olma ihtimali daha kuvvetlidir. Hattâbî'nin asıl adı ile ilgili bk. Karacabey, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Sır Yay., İstanbul 2002, s. 20-21.

⁹ Bk. Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 36-37.

meşhur talebeleri arasındadır.¹⁰ İlmî açıdan bereketli bir ömür geçiren Hattâbî, 388/998 yılında doğduğu şehirde vefat etmiştir.

Hattâbî, az sayıda fakat nitelikli eserler ortaya koymuştur. Bu çalışmalarından biri de, *Garîbü'l-hadis*'idir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve İbn Kuteybe'nin telif özellikleri örnek alınan¹¹ bu eserin ilk nüshası, Hattâbî'nin talebelerinin isteği üzerine h. 359 yılında Buhara'da kaleme alınmıştır. Bu nüsha daha sonra müellif tarafından tekrar gözden geçirilmek suretiyle esere son şekli verilmiştir.¹²

Garîbü'l-hadis, yazarının telif süreci ve gerekçesine ilaveten sahanın önemli meselelerine temas edilen, uzun bir mukaddime ile başlamaktadır. Kitapta sırayla merfû, mevkûf ve maktû rivayetlerin yer aldığı ilk üç bölüm, muhteva olarak eserin ağırlıklı kısmını oluşturmaktadır. Bu üç bölümdeki rivayetler, çok büyük ölçüde senedlidir. Diğer taraftan, ilk bölümün aksine mevkûf ve maktû haberlerin yer aldığı ikinci ve üçüncü bölümlerin telifinde müsned metodu uygulanarak bu iki bölüme alınan garîb lafızlı rivayetler, 'Filan ravinin hadis(ler)i' (حديث فلان) alt başlıkları altında toplanmıştır.

Dördüncü bölüm, güvenilir dil ve hadis âlimlerinden alınmakla birlikte Hattâbî'nin senedini bulamadığı, 70 civarında rivayetten oluşmaktadır.¹³ Beşinci bölüm ise, yaygın olarak bilinmekle birlikte nakledilirken sıkça dil hatası yapılan rivayetlere dikkat çekmek maksadıyla yazılmıştır. Daha kullanışlı olması için bu bölümdeki senedler düşürülmüştür. Görüldüğü üzere, son iki bölümde isnad yer almamaktadır.

Bazı kaynaklarda beşinci bölümün *İslâhu galatî'l-muhaddisîn*, *İslâhu'l-elfâz* gibi adlarla ayrı bir eser olarak Hattâbî'ye nispet edilmektedir.¹⁴ Hatta günümüzde bu bölümün benzeri adlarla yapılan ayrı baskıları bile mevcuttur. Fakat Hattâbî'nin gerek eserin mukaddimesinde bu kısmı beşinci bölüm olarak zikretmesi,¹⁵ gerekse de bu bölümden *Garîbü'l-hadis*'in ilk bölümlerine yapılan atıflar,¹⁶ müstakillik ihtimalini kesin bir şekilde ortadan kaldırmaktadır.

¹⁰ Hattâbî'nin hocaları ve öğrencileri hakkında bk. Sübkî, Ebû Nasr Tacüddîn Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-şâfi'iyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, yy. 1965, III, 282; Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd, Müessesetü'r-Risâle, IX. bs. Beyrut 1410/1990, XVII, 23-24; Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 28-32, 38-41.

¹¹ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 47.

¹² Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 51-52.

¹³ Hattâbî, aşağıda değinileceği üzere, bu bölümdeki rivayetler için 'mukatta' terimini kullanmaktadır.

¹⁴ Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-üdebâ - İrşâdül-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, tashih. D. S. Margoliouth, II. bs. yy. 1923, II, 82; IV, 142; İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdir, Beyrut ty, II, 214; İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Şihâbüddîn Abdülhayy b. Ahmed, *Sezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaûd, Mahmûd el-Arnaûd, Dâru İbn Kesîr, I. bs. Şam-Beyrut 1406/1986, IV, 472; Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I. bs. yy. ty., I, 4.

¹⁵ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 49.

¹⁶ Son bölümden ilk bölümlere yapılan atıfları, bu bölümün müstakil bir baskısında görmek mümkündür. Bk. Hattâbî, *İslâhu'l-ahtâi'l-hadisîyye elletî yervihâ ekseru'n-nâs muharrafeten ev*

Garîbü'l-hadis'te ele alınan rivayetler için genel olarak 'metin, sened(ler) ve açıklamalar' şeklinde bir işleyiş sırası takip edilmiş; zaman zaman bunlara 'hüküm(ler)' maddesi eklenmiştir. Eserin hacmini büyük ölçüde 'açıklamalar' kısmı oluşturmaktadır. Çok uzun metinleri istisna ederse; Hattâbî, içerisinde bir tane nadir lafız geçse bile genellikle metnin tamamını kaydetmiştir. Garîb lafzın izahı esnasında çoğu kez farklı zabt ve anlam vecihleri kaydetmiş, bunlar arasında tercihlerde bulunmuş, hatalı gördüğü vecihleri tenkit ve düzeltme yoluna gitmiştir. Aynı metinde birden fazla garîb sözcük bulunması durumunda her birinin izahını peş peşe yapmıştır.

Hattâbî, ele aldığı garîb kelimenin izah çerçevesinin dışına çıkmayan, tek rivayet merkezli üslubunu büyük ölçüde korumuştur. Ancak kimi zaman, aralarında konu birlikteliği olan rivayetleri bir arada değerlendirmek suretiyle bu çizginin dışına çıktığı da olmuştur. Belirtilen tedâhül durumuna ilaveten istişhâd maksadıyla zikredilen delillerdeki nadir sözcüklerin de izah edilebilmesi, ilk bölümde ve müsned metodunun uygulandığı bölümlere atılan iç başlıklarda rivayetler için herhangi bir sıralama ölçütünün belirtilmemesi, *Garîbü'l-hadis*'in kullanımını güçleştiren başlıca noktalar olmuştur.¹⁷

Bir başka açıdan *Garîbü'l-hadis*, dil ve din ilimleri açısından geniş bir kaynakçaya dayanmaktadır. Bu bağlamda eser, Arap dili ve edebiyatı açısından oldukça zengin bir muhtevaya sahiptir. Çalışmanın neredeyse her sayfasında etimolojik tahlillere rastlamak mümkündür.¹⁸ Ayet, hadis ve şiirin yanı sıra sahabe ve tâbiûn kavilleri ile istişhâdlarda bulunulmuştur.¹⁹ Yine bu çerçevede tefsir ilmi açısından, istişhâd maksadıyla başvuru alan ayetlerin kimi zaman açıklamalara konu edildiğinin altı çizilmelidir.

Garîbü'l-hadis'in muhteva ve telif özelliklerini ana hatlarıyla bu şekilde belirledikten sonra hadis ilimleri açısından tahliline geçebiliriz.

Hadis İlimleri Açısından Değerlendirilmesi

Hadis ilmi, her biri farklı ihtiyaçların sevgiyle vücut bulan ve birbirleri için mütemmim cüzler mesabesinde çok sayıda alt disipline sahiptir. "Hadis ilimleri" veyahut "ulûmü'l-hadis"²⁰ adıyla ifade edebilen bu alt kolların; özellikle iki bilim tarihçisinin, Ebû Abdillâh ibnü'l-Ekfânî (ö. 749/1348) ve Taşkoprizâde Ahmed Efendî'nin (ö. 968/1561) yönlendirici etkisiyle "rivayetü'l-hadis ilmi" ve

→

melhûneten, thk. Hüseyin İsmail Hüseyin, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, I. bs. Beyrut 1409/1988, s. 27-28, 93. Krş. *Garîbü'l-hadis*, III, 227, 257.

¹⁷ Yer verilen tespitlerin örnekleri için bk. Demir, *el-Hattâbî ve Garîbü'l-Hadis Adlı Eseri*, s. 31, 34-45.

¹⁸ Esasen bu tespit, garîbü'l-hadis literatürünün özellikle ilk dönem örneklerinde daha belirgin biçimde görülen hadis ile Arap dili ve edebiyatı arasında bir noktada konumlanma zorluğunun doğal bir sonucudur. Literatürüyle birlikte bu sahanın, Arapça dil bilimleriyle paralel bir gelişim seyri izlediği görülmektedir.

¹⁹ Yer verilen tespitlere dair örnekler için bk. Demir, *el-Hattâbî ve Garîbü'l-Hadis Adlı Eseri*, s. 45-58, 112-141.

²⁰ Geniş bilgi için bk. Görmez, Mehmet, "Ulûmü'l-Hadis", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 130-132. Ayrıca bu terkinin özellikle hicrî ilk asırlarda hangi anlamlarda kullanıldığına ilişkin bk. Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., XVI. bs. İstanbul 2014, s. 205-206.

“dirayetü'l-hadis ilmi” şeklinde iki ana başlık altında gruplandırılması giderek yaygınlık kazanmıştır.

Taşköprizâde'nin daha belirleyici ve kabule şayan olan tanımlamasına göre; rivayetü'l-hadis ilmi, sened ve ravi unsurlarının müteaddit yönleriyle araştırılması başta olmak üzere haberlerin Hz. Peygamber'e (s.a), daha genel bir ifadeyle, ilk söyleyenine ulaştırılmasını²¹ konu edinmektedir. Dirayetü'l-hadis ilmi ise, hadis metinlerinin Arap dili kuralları ve İslam'ın genel prensipleri temeli üzerinden nebevî sünnet bütünlüğü (ahvâl-i nebi) içerisinde anlaşılması²² ve yorumlanması olarak ifade edilebilir. Bu anlam alanı çerçevesinde dirayetü'l-hadis, –biraz sonra üzerinde duracağımız üzere- çeşitli hadis ilimleriyle yakından ilişkilidir.²³ Bazı sınırların daha rahat kavranması açısından faydası inkâr edilemeyen bu ikili tasnif çerçevesinde; 'hıfz, rivayet, nakil, zabt, tesebbüt' gibi kavramlar rivayetü'l-hadisle ilişkili iken; 'fehmi, taakkul, fıkıh, istinbat' kavramları ise dirayetü'l-hadis kapsamına girmektedir denilebilir.

Hadis ilimlerinin tarihî süreçte nasıl isimlendirildikleri, her birinin kendisine has konusu ve metodlarıyla ne düzeyde fonksiyonel olabildikleri ya da müstakilleşebildikleri, sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği²⁴ gibi bu çalışmanın maksadını ve hacmini aşan meseleler bir tarafa;²⁵ genel bir bakışla, hadis ilimleri açısından *Garîbü'l-hadis*'in muhtevasının aşağıdaki biçimde ele alınması mümkündür.

²¹ Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'ati'l-ulûm*, Beyrut 1405/1985, II, 52.

²² Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 113.

²³ Çakan, İ. Lütfi, “Dirayetü'l-Hadis”, *DİA*, İstanbul 1994, IX, 367. Bazı âlimlerin bunun yerine mustalahü'l-hadis, ulümü'l-hadis, usûl-i hadis ve ilmü'l-isnad terimlerini kullandıkları görülmektedir. Bk. ay.

Taşköprizâde'nin tasnifi de dâhil olmak üzere rivayet-dirayet ilişkisi çerçevesindeki kategorik değerlendirmelerin farklı açılardan tartışmaya açılması mümkündür.

²⁴ Bu bağlamda, yapılan tanımlara göre şekillenen tasnif (teklif)ler(in)de bahse konu bazı alt dalların yan/çatı kavramlarla ilişkisini kurmak kimi zaman hayli güç görünmektedir. Esasen hadisin alt dalları ve bunların sınırlarının tayin edilmesi meselesi, günümüz hadisçisi için önemli bir problem alanıdır. Daha müşahhas hale getirirsek; “Yarın için bir Hadis Enstitüsü kurulsa, bu kurumun ana ve yan dalları neler olacaktır, isimlendirmeler nasıl yapılacaktır, bunların sınırlarını çoğunlukla/ittifakla çizilebilir mi mümkün müdür?” gibi soruların cevaplanması gerekmektedir. Bu noktada akla ilk gelen örnek, aşağıda ele alınacak olan muhtelifü'l-hadis ile müşkilü'l-hadis terimlerinin tam olarak neye tekabül ettikleri sorusudur. Bu minvalde başka örneklerin sıralanması mümkündür.

²⁵ Her biri müstakil çalışmaları hak eden bu meseleler hakkında önemli tespitler için bk. Görmez, Mehmet, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., II. bs. Ankara 2000, 94-110; a. mlf., “Fikhü'l-Hadis”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 547-549; a. mlf., “Ulümü'l-Hadis”, *DİA*, XLII, 130-132; Güler, Zekeriya, *Hadis Tetkikleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., I. bs. İstanbul 2015, s. 23-45; Özpinar, Ömer, *Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak (Fikhu'l-Hadis İlmî)*, Ensar Neşriyat, II. bs. İstanbul 2012, s. 13, 30-43, 160-168.

Harcanan insanî ve ilmî çabaların, sünnetin sahih bir şekilde anlaşılması kadar İslam toplumlarının birçok probleminin halline çözüm önerileri sunan ilkelerinin hayata geçirilmesi noktasında etkili olabilmesi için, rivayet ve dirayet ilimleri tasnifi altında toplanan bütün alt dalların koordineli bir şekilde işlettirilmesi, önemli bir zorunluluk olarak hala karşımızda durmaktadır.

Rivayetü'l-Hadis Bilgisi

'Rivayetü'l-hadis bağlamında *Garîbü'l-hadis* için belirtilmesi gereken en hayati nokta; müellifinin isnad faaliyetinin, dolayısıyla da hoca-talebe ilişkisinin canlılığını hala devam ettirdiği bir çevrede yaşamış olması ve bu artısını eserine yansıtmasıdır' şeklinde bir hüküm verilse herhalde yanlış olmaz. Gerçekten de Hattâbî, açıklamak amacıyla kitabının ilk üç bölümüne aldığı rivayetleri çoğunlukla kendisine dek ulaşan senedleriyle kaydetmiştir.²⁶ Şüphesiz ki bu isnad zincirleri, ilgili eseri Hattâbî'nin hocalarını ve kaynaklarını tespit noktasında öncelikli bir konuma getirmekle kalmamakta; aynı zamanda onu müstakil bir hadis kitabı gibi değerlendirmeye de kapı aralamaktadır. Nitekim görebildiğimiz kadarıyla, kitapta kaydedilen rivayetler büyük ölçüde mevcut hadis mecmualarında aynen veya lafız farklılıkları ile tespit edilebilmektedir. Ancak hiçbir kaynaktan bulamadığımız senedli rivayetlere de rastlanabilmektedir. İkinci durum, *Garîbü'l-hadis*'in 'itibar işlemi' için mütâbî ve şahit niteliğinde nakiller barındırma ihtimalini düşündürmesi bakımından değerlidir.²⁷

Kitabında kaydettiği senedler ve yaptığı atıflara bakılırsa; alanımızla ilgili olanlar başta olmak üzere Hattâbî'nin birçok yazılı kaynağa ulaştığı ya da bunları inceleme imkânı bulduğu anlaşılmaktadır.²⁸

İncelenmesi durumunda, Hattâbî'nin isnadlarındaki ravi sayısının ortalama yedi kişi olduğu; ancak bu sayının bazen altıya düştüğü ya da sekize, nadiren de dokuza çıktığı²⁹ tespitinin, *Garîbü'l-hadis*'in senedlerindeki ravi ortalamalarıyla örtüştüğü görülmüştür.

Aslında garîbü'l-hadis türünün telif maksadı ve işlevi göz önünde bulundurulduğu takdirde, bu tür eserlerde senedlerin yazılması gibi bir gereklilikten söz edilmemelidir. Ancak farklı vesilelerle belirtildiği gibi, son iki bölüm dışında Hattâbî'nin genel kuralı, eserine aldığı rivayetin senedini kaydetmek yönündedir. Rivayet farklılıkları için kaydedilen örneklerde ise, sened sayısı ikiye hatta üçe çıkabilmektedir.³⁰ İlk üç bölümdeki az sayıda senedsiz haberlere gelince; bunların bir kısmının hadis mecmualarında geçen meşhur rivayetler olduğu ve Hattâbî'nin bu bilinçle senedleri kasten düşürdüğü anlaşılmaktadır. Gerek bazılarının tahric kaynaklarına bakmak durumunda kalmamız, gerekse de eserin muhakkiki Abdülkerîm İbrâhim el-'Azâbî'nin düşüştüğü notlar vesilesiyle söz konusu rivayetlerin çoğunlukla hadis kaynaklarında yer aldıkları görülmüştür.³¹

Diğer taraftan Hattâbî, ismini unuttuğu ya da kimliğinden emin olamadığı ravileri belirtme gereği duymuş, bunların tespiti noktasında meslektaşlarının

²⁶ Bu oran, lügavî görüş ve malzeme naklinde düşmektedir.

²⁷ Tezimizde tahrircini yapmaya çalıştığımız iki ayrı rivayeti bu bağlamda örnek verebiliriz. Bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, II, 141; III, 75; Demir, *el-Hattâbî ve Garîbü'l-Hadis Adlı Eseri*, s. 77.

²⁸ Hattâbî'nin bilgi kaynakları hakkında bk. Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlimindeki Yeri*, s. 33-35, 100-116; Demir, *el-Hattâbî ve Garîbü'l-Hadis Adlı Eseri*, s. 58-70.

²⁹ Bk. Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlimindeki Yeri*, s. 119.

³⁰ Birden fazla senedle kaydedilmiş rivayet örnekleri için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 77-78, 94, 259-260, 297, 305-306, 326-327, 549, 723.

³¹ Hattâbî'nin diğer eserleri de dikkate alınarak benzer ve ilave tespitler için Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlimindeki Yeri*, s. 228-237.

bilgisine başvurmuştur.³² Yine tespitlerimize göre, altmışın üzerinde rivayette tahammülde bulunduğu hoca adlarını belirtmeyerek mübhem bırakmıştır.³³

Hattâbî'nin *Garîbü'l-hadis*'te en çok kullandığı eda sîgaları, sırasıyla 'ihbâr' ve 'tahdîs'tir. Özellikle bu iki sîğanın kullanımında hadisin semâ', kıraat, imlâ, icâzet gibi metotlardan hangisiyle tahammül edildiğini belirlemek güç görünmektedir. Kaydedilen iki sîgaya nispetle 'semâ' sîgası oldukça az kullanılmıştır.³⁴ Hattâbî, isnad zincirini kendisinden değil de senedin daha önceki bir tabakasından başlattığı rivayetler için genellikle 'belâğ' ve 'rivayet' sîgalarını tercih etmiştir. Kanaatimizce onun bu tercihinde, senedde ihtisar yapmak ya da ilgili rivayetin daha alt tahammül dereceleri ile alındığına işaret etmek düşüncesi etkili olmuş görünmektedir.³⁵ Diğer taraftan, meçhul fiil kalıbında temrîze işaret eden sîgalar çok az kullanılmıştır. Ancak Hattâbî'nin başlangıçta meçhul kiplerle kaydettiği bazı rivayetleri, birkaç satır ileride katiyet bildiren cezm sîgalarıyla aktardığı isnadlar da bulunmaktadır.

Hattâbî, eserine aldığı rivayetlerin metnini çoğunlukla tam olarak kaydetmiştir. Ancak ilgili metinlerde ihtisara gidildiği, yanı sıra metnin uzunluğunu belirten kayıtlar düşülerek ya da hiçbir kayıt düşülmeksizin kısmî aktarımlara başvurulduğu da görülmektedir.³⁶

Rivayetü'l-hadis bilgisi bağlamında; lafız farklılıkları ve neticesinde oluşan anlam değişimleri, *Garîbü'l-hadis*'te önem verilen noktaların başında gelmektedir. Aslında bu konu, bir yönüyle yazarının hadis bilgisinin genişliğini gösterirken, diğer taraftansa dirayete, yani hadislerin doğru anlaşılmasına hizmet eden bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Hattâbî bu önemli meselede harf, hareke ya da kelime değişiklikleri sonucu oluşan rivayet farklılıklarının aslını, muasırı olan âlimlere sormuş ve bazıları üzerinde uzun zaman kafa yordüğünü belirtmiştir. Onun bu konudaki yaklaşımını genel olarak; farklılık arz eden kelimeleri anlam açısından eşit bulma, bunlar üzerinde hiçbir görüş belirtmeme, aralarından birini/birkaçını tercih etme/reddetme şeklinde özetleyebiliriz. Hattâbî'nin bu farklılıkları sıhhat araştırmasına konu yapmamasına rağmen, çoğu kez luğavî tahlillere tabi tutarak etimolojik bir temele oturtmaya çalıştığını not etmeliyiz.³⁷

İlim ehli ve hadis talebeleri için Arapça'nın ve luğat ilimlerinin öğrenilmesinin gerekliliğini eserin mukaddimesinde zorunlu bir ön şart olarak

³² Örnekler için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 132, 297, 473, 560, 628, 701; II, 102, 205, 565; III, 198, 199.

³³ Örnekler için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 99, 145, 271, 305, 557, 582, 634, 703, II, 135, 192, 216, 341, 389, 403, 530; III, 29.

³⁴ Semâ' sîgasına ait örnekler için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 338, 560, 688; II, 91, 166, 472, III, 193. Benzer tespitler için bk. Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 123-124.

³⁵ Rivayet sîgasına ait örnekler için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 138, 285, 558; II, 114, 490, 526; III, 22, 46, 167. Belâğ sîgasına ait örnekler için bk. *A.g.e.*, I, 98, 653; II, 565, 588; III, 117.

³⁶ Örnekler için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 87, 157-159, 171, 399, 435-436, 453, 564, 596, 635, 639, 677; II, 8, 37, 157, 285, 386, 426-427, 468; III, 226.

³⁷ Rivayet farklılığı örnekleri için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 78-79, 121-122, 167-168, 172-174, 208, 338-339, 383-385, 385-387, 507-508, 541, 593, 688-689; II, 6-7, 66, 201-203. Hattâbî'nin kaydettiği bu lafız farklılığı örneklerinden bazılarını, diğer hadis kaynaklarında tespit edemediğimizi ifade etmeliyiz.

vurgulayan³⁸ Hattâbî, bu hassasiyetini hadisleri rivayet ve dirayet açısından etkileyen i'lâl-ibdâl kuralları ve kalb gibi ses olayları üzerine eğilmekle kitabının geneline yansıtmıştır.³⁹ Yine bu hassasiyet, o dönem için birçok ravinin düştüğü lahn ve tahrîf/tashîf hatalarını⁴⁰ düzeltmeye tahsis edilen beşinci bölümde net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ayrıca bu kısmın yazılmasında, rivayet lafızlarının doğru okunuş biçimlerini sıralamak ya da olası hatalara karşı doğru okunuşu tekit etmek düşüncesi ön plandadır.⁴¹ Raviler tarafından sıkça yapılan hataları; kelime aslından hemzenin düşürülmesi, hatalı şedde ilavesi/hazfi, isim sonlarında memdûd/maksûr okuma/yazma yanlışları şeklinde gruplandırmak mümkündür.⁴² Bu bağlamda, müstensih hataları da yanlış algılama ve nakil problemlerinin sebepleri arasında sayılmalıdır.⁴³ Kısacası; son bölümü, Hattâbî'nin yaşadığı çağın hadis taliplerinin ilgisine ve dikkatine sunduğu, doğru zabtın tespitini amaçlayan bir 'doğru-yanlış cetveli' olarak kabul edebiliriz.

Dirayetü'l-Hadis Bilgisi

Garîbü'l-hadis, nadir sözcüklerin anlamını tespit görevinin yanı sıra 'dirayetü'l-hadis ilimleri' kapsamında yer alan bazı disiplinler hakkında zikre değer bilgiler sunmaktadır. Her biri için oranları değişmekle birlikte bu kayıtları, muhteva yoğunluğu ve belli vurguların tebarüz ettirilmesi ölçütlerini dikkate alarak aşağıdaki şekilde ele alabiliriz.

Hadis İstılahları

Tariflerine yer verilmemekle beraber *Garîbü'l-hadis*'te bazı hadis ıstılahlarının isim ve fiil halindeki kullanımlarına rastlamak mümkündür. Bu bağlamda; 'haber' ve 'eser', hadisle eş anlamlı ıstılahlardır. 'Merfû' ve 'mevkûf' ıstılahları, bilinen terim manalarıyla türedikleri kökün fiil ya da isim halleriyle kullanılabilmiştir. Aynı şekilde 'mütevatir' ıstılahı için 'tevâtera(t)',⁴⁴ 'müdreclik' durumu için 'edrace'⁴⁵ ve haber-i vâhid konusuyla ilgili olan 'gariplik' durumu için

³⁸ Bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 53 vd.

³⁹ İ'lâl ve ibdâl örnekleri için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 105-106, 116, 154-155, 162, 295-296, 695-696; II, 90-91, 151, 261, 513-514, 525; III, 12-13.

Kalb örnekleri için bk. *A.g.e.*, I, 121, 250, 296, 457, 496; II, 266, 271, 357, 450-451.

⁴⁰ Müteahhir dönemin tanımına göre; 'tahrîf', rivayetlerin hareke ve harflerinde; 'tashîf' ise noktalamasında yapılan hatalardır. Yine ilişkili bir kavram olan 'lahn' ise, rivayetin dilbilgisi kurallarına aykırı bir şekilde okunması sonucu yapılan hatalardır. Bk. Aydın, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., III. bs. İstanbul 2009, s. 160, 303, 308. Çoğu ilk dönem muhaddisi gibi Hattâbî'nin de tahrîf ve tashîfi birbirinin yerine kullandığı görülmektedir. Bu iki ıstılahla ilgili görüşler için bk. Hâkim en-Nisâbü'rî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, s. 149-152; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, s. 279-284; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvi fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatif, II. bs. 1392/1972, II, 193-195.

⁴¹ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 49; III, 219.

⁴² Yapılan gruplandırma ve örnekleri için bk. Demir, *el-Hattâbî ve Garîbü'l-Hadis Adlı Eseri*, s. 131-136.

⁴³ Bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 78, 332.

⁴⁴ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, III, 74.

⁴⁵ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 262.

ise 'teferrade'⁴⁶ fiil kullanımlarına yer verilmiştir. Uydurma bir rivayet için 'lâ asle leh' kullanımı tercih edilmiştir.⁴⁷

Tahrîf ve tashîf hatalarına kitapta ayrıntılı olarak temas edilmesine rağmen 'musahhaf/muharref hadis' şeklinde bir terim kullanımına rastlanamamıştır. Diğer taraftan, terim anlamı kazanan bazı ifadelerin sözlük anlamında kullanımları da görülebilmektedir.

Mevcut ıstılahlar içinde Hattâbî'nin belki de en dikkat çeken kullanımı, 'mukatta'dır. Usûlde yaygınlık kazanamayan; ancak *Garîbü'l-hadis*'te üç kez geçtiği görülen bu terim üzerinde biraz ayrıntılı durmak istiyoruz.

Öncelikle Hattâbî, mukaddimedeki kitabının bölümlerini tanıtırken bu ıstılahla dair şu satırlara yer vermiştir: "... ve (kitabıma) tâbiün haberlerinden sonra, rivayet(ler arası)da senedini bulamadığım mukatta' hadisleri ekledim. Şu kadarı var ki; bu rivayetler, güvenilir ilim/hadis ehli ve dâimilerden alınmıştır..."⁴⁸ Kitabın 70 kadar rivayetini içeren dördüncü bölümüne tekabül eden bu kısmın başlığı ise şu şekilde atılmıştır: "Senedsiz mukatta' hadisler".⁴⁹

Konunun daha ilginç olan tarafı ise; Hattâbî'nin dördüncü bölümü mukatta' hadislere tahsis ettiğini söylemesine rağmen, senedli merfû rivayetlerin yer aldığı birinci bölümün sonuna "وهذه مقطعات من الحديث لم يحضرنى إسنادها"⁵⁰ kaydını⁵⁰ düşerek 18 ayrı rivayet almış olmasıdır. Bu durumda ister istemez zihne, "Dördüncü bölüm mukatta' hadislere ayrıldıysa bu rivayetlerin ilk bölümde bulunma sebebi nedir, bunlar da dördüncü bölüme neden alınmamıştır?" soruları gelmektedir.

Hattâbî'nin mukaddimedeki ifadelerini bağlayıcı bir tanımlama olarak kabul edersek, o halde orijinalini verdiğimiz son cümleyi, "(*Son olarak*) bunlar ise, *isnadları bana ulaşmayan (/bulamadığım) mukatta' hadislerdir*" şeklinde anlayabiliriz. Ya da daha kuvvetli olan ikinci ihtimale göre; Hattâbî bu haberleri merfû olarak tahammül etmekle/merfûluğunu bilmekle birlikte o an için senedlerini hatırlayamamakta, bu eksikliği yazılı veya sözlü kaynaklara başvurmakla giderememektedir. Şu durumda söz konusu cümle şöyle anlaşılabilir: "(*Son olarak*) bunlar ise, (*daha önce bilmeme rağmen şu anda*) *isnadlarını hatırlayamadığım mukatta' hadislerdir*". Bu takdirde, Hattâbî tarafından ilk bölümdeki mukatta'ların merfûluğu bilinmesine karşılık; dördüncü bölümdekiler için böyle bir ek bilgi elde edilememekte,⁵¹ dolayısıyla da üzerinde durmaya çalıştığımız kitap içi bölünme durumu yaşanmaktadır.

Nitekim ilk bölümün sonundaki her mukatta' rivayetin, "(*Hiz. Peygamber'e izafe edilen*) şöyle bir hadis de vardır" (وفي حديثه) kaydı ile aktarılması ve

⁴⁶ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 214.

⁴⁷ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, II, 185. Ayrıca bk. *A.g.e.*, III, 98.

⁴⁸ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 48-49. Cümlelerin orijinal ifadesi şu şekildedir:

"والحقت بها مقطعات من الحديث، لم أجد لها في الرواية إسناداً، إلا أنها قد أخذت عن المقانع من أهل العلم، والأخبار من أصحاب اللغة"

⁴⁹ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, III, 193. Başlığın orijinal ifadesi şu şekildedir: "مقطعات من الحديث بلا طرق"

⁵⁰ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 716.

⁵¹ Diğer taraftan, senedlerinden hareketle dördüncü bölümdeki iki mukatta' örneğinin mevkûf ve maktû olduğu tespit edilebilmektedir. Bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, III, 199, 210. Şu halde 'merfû/mevkûf/maktû mukatta' gibi bir kullanımdan söz edilebilir.

ikisinin Hattâbî'nin diğer eserlerinde kullanılması dolayısıyla⁵⁷ geriye sadece sonuncusu kalmaktadır. Hattâbî'nin örneklerine dayanarak anlamaya çalıştığımız mukatta'nın bu türünün, 'Senedinden birbiri ardınca iki veya daha fazla ravinin düştüğü hadis' şeklinde tanımlanan mu'dal terimi⁵⁸ ile benzerlik arz ettiği görülür. Ancak mu'daldeki düşüşün senedin herhangi bir yerinde olma zorunluluğu olmamasına mukabil *Garîbü'l-hadis*'teki bu mukatta' örneklerinde isnadın baş tarafının düşmediği; tam tersine hep korunduğu göze çarpmaktadır. Buradan hareketle, ikinci kullanımı mu'dalle ilişkilendirmek de senedin baş tarafıyla alakalı incelikten dolayı Hattâbî'ye özel bir kullanım olarak kabul etmek de ihtimal dâhilindedir.⁵⁹

Özetlemek gerekirse; *Garîbü'l-hadis*'teki örneklerine bakarak mukatta' teriminin muallak ve mu'dal ile ilişkilendirilmesi ya da -yukarıda belirtilen çerçevede- Hattâbî'ye özgü bir kullanım sayılması mümkündür.⁶⁰

Diğer taraftan, Hattâbî'nin mukatta' rivayetleri adalet sahibi dil ve hadis âlimlerinden aldığını belirtme gereği duyması; keza eserlerine münker rivayetleri de alan bazı selef garîbü'l-hadis müelliflerinin bu yaklaşımını tasvip etmemesi,⁶¹ konumuz açısından göz önünde bulundurulması gereken noktalar arasındadır. Şu durumda Hattâbî'nin mukatta' haberleri mevzû saymadığı; ancak bunların senedine de bir şekilde ulaşamadığını söyleyebiliriz.⁶²

Diğer Hadis İlimleri

Hattâbî, her ne kadar böyle bir aslî telif gayesi belirtmese de, kitabını farklı hadis ilimlerini ilgilendiren kayıtlarla zenginleştirmiştir. Bu bağlamda, kimi rivayetlerin izahı esnasında ricâl ve metin tenkidi değerlendirmelerine rastlanabilmektedir. Bazıları satır aralarında kalan bilgilere dayanarak, Hattâbî'nin "Sahabenin tamamı âdildir" ifadesiyle usûlde yerleşik bir kaide⁶³ haline gelen bir

⁵⁷ Bk. Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 132-133.

⁵⁸ Efendioğlu, Mehmet, "Mu'dal", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 356.

⁵⁹ Ancak Hattâbî'nin doğrudan İbn İshak'ın (ö. 151/768) yazılı kaynaklarına yaptığı atıflarda senedin baş tarafı kaydedilmediği için bunların mu'dal sayılması mümkündür. Bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, III, 213, 215-216.

⁶⁰ Mukatta' hadisile ilgili değerlendirmeler için bk. Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s.133-134; Aydınlı, *Hadis İstihlaları Sözlüğü*, s. 207.

⁶¹ Bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 50. Ayrıca bk. *A.g.e.*, I, 48.

Hattâbî'nin 'münker' terimini yaygın bilinen anlamıyla, 'zayıf ravinin sika ravi(ler)e muhalif olan rivayeti' anlamında kullanımı mevcuttur. Bk. Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 136. Ancak burada kaydettiğimiz kısımlarda mevzû (ve şiddetli zayıf) haber anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.

⁶² *Garîbü'l-hadis*'in muhakkiki el-'Az bâvî'nin tahric notlarına bakılırsa; ilgili rivayetlerin çok azının, lafız farklılıkları ile temel hadis kitaplarında yer aldığı; çoğunun ise, bu sahanın diğer ana müracaat kaynakları olan *el-Fâik* ve *en-Nihâye*'ye geçtiği görülmektedir. Yine ricâl ve meşhur hadisler literatürünün yanı sıra bazı siyer ve tefsir kaynaklarında tespit edilebilenler de belli bir yekûn tutmaktadır. Günümüzdeki teknolojik imkânlar vasıtasıyla bu tahriclerin yeniden gözden geçirilmesi mümkündür.

Hattâbî'nin işkâl terimine yaklaşımı aşağıda ele alınacaktır.

⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, II. bs. Beyrut 1406/1986, I, 63-67; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, I, 295; Süyûtî, *Tedribü'r-râvi*, II, 214.

anlayışa sahip olduğu,⁶⁴ hoca ile talebe arasındaki mülakata ayrı bir önem verdiği, kimliğinden emin olamadığı ravileri belirtme gereği duyduğu⁶⁵ not edilmelidir. Başka âlimlerden naklettiği ricâl ve metin değerlendirmelerine nispetle Hattâbî'nin kendisine ait olanlar oldukça azdır. Bu çerçevede, sedir ağacı kesen bir kimsenin ahiretteki olumsuz durumunu anlatan bir rivayete⁶⁶ dair diğer ulemanın değerlendirmelerinden yaptığı iktibaslar zikredilebilir.⁶⁷

Garîbü'l-hadis'in telif özelliklerine temas ederken de belirtildiği gibi, Hattâbî serh veya istîshâd maksadıyla aralarında konu birlikteliği olan rivayetleri bir arada izah etmek suretiyle tek rivayet merkezli genel işleyiş üslubunun bazen dışına çıkmıştır. Bu durum, aralarında tearuz bulunan kimi rivayetlerin bir araya gelmesine/getirilmesine; dolayısıyla da eserin, İslamî ilimlerde yetkin bir donanım gerektiren muhtelifü'l-hadis sahasına ilişkin örnek çözümler barındırmasına vesile olmuştur. Hattâbî bu ihtilafların giderilmesinde cem-te'lif, tercih ve nesh metotlarını kullanmış; tevakkuf hükmüne vardığı bir örnek ise tespit edilememiştir.⁶⁸ Kadir gecesinin tayini, Hudeybiye anlaşması akabinde Mekke'den Medine'ye gelen Müslümanların geri gönderilme durumları ve Allah Rasûlü'nün (s.a) tekfininde kullanılan örtünün ne olduğu gibi bizlere ihtilaflı haberlerle ulaşan meseleler,⁶⁹ kitapta zikre değer çözüm örnekleri arasındadır.⁷⁰

Benzer şekilde *Garîbü'l-hadis*, içerisinde izaha muhtaç güç durumlar barındıran rivayetleri konu edinen müşkilü'l-hadis ilmini⁷¹ ilgilendiren bazı rivayetleri açıklama gereği duymuştur. Bu kapsamda, hiçbir garîb lafız içermemekle birlikte manası/maksadı izaha ihtiyaç duyan⁷² rivayetler, Hattâbî'nin değerlendirmelerine konu olmuştur. "*Dünya, mü'minin hapsi; kâfirin ise*

⁶⁴ Bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, II, 106-108, 303-304

⁶⁵ Ravilerle ilgili örnek tespitler için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, I, 128, 473, 560, 628; II, 102; III, 199.

⁶⁶ Ebû Dâvûd, "Edeb", 171.

⁶⁷ Bk. Hattâbî, *Garîbü'l-Hadis*, I, 476-477. Diğer tenkit örnekleri için bk. *A.g.e.*, I, 172-174, 339, 352, 567, 688; II, 185-186, 376; III, 75, 106-108, 160, 264.

⁶⁸ Hadisler arasındaki ihtilafı gidermek için geliştirilen sistemler ve yukarıda kaydedilen metotlar hakkında geniş bilgi için bk. Çakan, İsmail Lütfi, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., II. bs. İstanbul ty., 161-224.

⁶⁹ Kaydedilen ihtilaf örneklerine ilişkin açıklamalar için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-Hadis*, I, 123-124; I, 157-159; III, 74-75.

⁷⁰ Çözüme kavuşturulan diğer ihtilaf örnekleri için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 213, 214-216, 259-263; II, 271-272, 473.

⁷¹ Müşkilü'l-hadis teriminin, muhtelifü'l-hadis ilmi karşılığında kullanımına sıkça rastlanmaktadır. Hâlbuki ilki, sözlüğe bakma ihtiyacı hissetmeksizin hadiste görülen anlam belirsizliği ve güçlüğü (işkâli); ikincisi ise aralarında hadisin de bulunduğu en az iki nass arasındaki zahirî tearuzu (ihtilafî) konu edinmektedir. İsimlendirme sorununa ilişkin tespitler için bk. Çakan, *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, s. 67-70.

Ancak Hattâbî'nin 'işkâl' terimini her iki anlamda da kullandığı anlaşılmaktadır. Bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 159, 327; II, 474.

İlaveten genellikle fikhî nitelikteki ihtilaflı hadislerin 'ihtilafü'l-hadis'; haberî sıfatlara dair ihtilafların ise 'müşkilü'l-hadis' başlığını taşıyan eserlerde incelenmesi şeklinde bir temayül bulunduğu işaret edilmelidir. Bk. Yücel, *Hadis Usûlü*, s. 214.

⁷² Kanaatimizce garîbü'l-hadis ile müşkilü'l-hadis disiplinlerinin arasını ayıran nokta burasıdır. Anlaşılama/kapalılık, lafzî bir garîblik durumundan kaynaklanıyorsa rivayetimiz, garîbü'l-hadis disiplini; garîblik ve tearuz dışındaki sebepler devrede ise müşkilü'l-hadis sahası kapsamında ele alınmalıdır.

*cennetidir*⁷³ ile “*Veren el, alan elden üstündür*”⁷⁴ hadislerine getirilen yorumları bu doğrultuda örnek verebiliriz.⁷⁵

Garîbü'l-hadis'in ‘metin, sened(ler) ve açıklamalar’ şeklinde işleyişine bazen ‘hüküm(ler)’ maddesinin eklendiği yukarıda ifade edilmişti. Hattâbî'nin garîb lafızlı bir rivayetin izahı bittikten sonra aynı nitelikteki başka bir rivayete geçmesi gerekirken bunu yapmayarak; ele almakta olduğu rivayet üzerinden, “Ayrıca bu rivayette şöyle bir hüküm vardır” türünden istinbatlar yaptığı görülmektedir. Bir tür fikhü'l-hadis faaliyeti olarak sayılabilen⁷⁶ bu istinbatlar arasında bizzat Hattâbî'ye ait olanlar bulunduğu gibi, diğer fakihlerin görüşlerini dikkate alarak yaptığı dolaylı çıkarımlar da mevcuttur.⁷⁷ Ayrıca Hattâbî ahkâm değeri taşıyan, azımsanmayacak sayıda rivayet hakkında kendisine⁷⁸ ve diğer mezhep imamı/müçtehitlere ait fikhî yorumlara⁷⁹ yer vererek bunlara ilişkin bazı tercih ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Örnek vermek gerekirse; hacamatçılara ve vücudun azalarına bakarak iki kişi arasında akrabalık ilişkisini tespiti çalışan kâiflere verilen ücretin meşruluğuna dair İbn Abbâs'a (r.a) nispet edilen bir rivayet,⁸⁰ Hattâbî'nin kapsamlı değerlendirmelerine konu olmuştur. Yine Hasan-ı Basrî'nin kasâme⁸¹ ile ilgili bir sözü⁸² vesilesiyle dört mezhep imamının görüşleri bir arada tartışılmıştır.⁸³

İtikadî nitelikli rivayetlerde ise, benzer nitelikte bir yorumlama faaliyetinden söz edilememekte; bu tür rivayetlerin Hattâbî tarafından farklı görüşlerle zenginleştirilmeyerek daha dar çerçevede bırakıldığı görülmektedir.⁸⁴

⁷³ Müslim, “Zühd ve Rekâik”, 1; Tirmizî, “Zühd”, 16; İbn Mâce, “Zühd”, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 323, 389, 485.

⁷⁴ Buhârî, “Zekât”, 17; Müslim, “Zekât”, 94; Ebû Dâvûd, “Zekât”, 28; Nesâî, “Zekât”, 52; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 67, 98.

⁷⁵ Açıklamalar için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-Hadis*, I, 594-596; II, 493-494. İzah edilen işkâl örnekleri için bk. *A.g.e.*, I, 327, 380, 414-416, 512-514, 553-554, 593, 710-715; II, 16-18, 473-474, 560.

⁷⁶ Fikhü'l-hadisın kapsamına ilişkin bk. Görmez, Mehmet, “Fikhü'l-Hadis”, *DİA*, XII, 548; Özpinar, *Hizmet Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak (Fikhü'l-Hadis İlmi)*, s. 160-168.

⁷⁷ Fikhî istinbat örnekleri için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 74, 99, 101, 155, 183, 201, 251-253, 277, 367, 488-489, 553, 572, 604; II, 89, 170, 197, 259, 312, 395, 477; III, 16, 24, 123, 128, 133.

⁷⁸ Hattâbî'ye ve diğer müçtehitlere ait fikhî yorum örnekleri için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 178, 380-381, 488-489, 542, 574-575; II, 119-120, 141-143, 290, 302-303, 304, 309, 395, 455-457; III, 18.

⁷⁹ Diğer müçtehitlere ait fikhî yorumları ve Hattâbî'nin bunlara karşı sergilediği yaklaşımı örneklendirmek için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 694-695; III, 20, 33-34, 118-120.

⁸⁰ Hattâbî'nin lafızlarıyla tespit edemediğimiz bu rivayetin bir benzeri için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 12.

⁸¹ “... İslam hukukunda, fâilin kesin delille belirlenmediği bir cinayet işlendiğinde suç mahallinden sınırlı sayıda bir topluluğun, haklarındaki suç isnadını defetmek veya maktûlün yakınlarının suç isnadında bulunmak amacıyla mahkeme huzurunda yaptığı özel yeminlerin adıdır”. Söz konusu yeminler, cezaî ve malî sorumluluğun tespiti için yapılmaktadır. Bk. Bardakoğlu, Ali, “Kasâme”, *DİA*, XXIV, 528.

⁸² Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 129.

⁸³ Açıklamalar için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-Hadis*, II, 473-475; III, 89-90.

⁸⁴ İtikadî nitelikli rivayetlere ilişkin açıklama örnekleri için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-Hadis*, I, 122, 248-250, 312, 355-358, 363, 368-369, 456; 489-490; 684-685. Hattâbî'nin itikadî konulardaki görüşleri hakkında geniş bilgi için bk. Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 44-57; a. mlf., “Hattâbî”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 490.

Garîbü'l-Hadis Literatürü

Hattâbî'nin *Garîbü'l-hadis*'inin kendi sahasına yaptığı katkı sadedinde öncelenmesi gereken nokta, eserin mukaddimesinin taşıdığı ilmî ve tarihî kıymettir. Bu bağlamda garîb lafızların hadislerde bulunma sebepleri, garîbü'l-hadis ilim dalının tarifi, doğuşuna zemin hazırlayan şartlar, gelişim süreci, sahanın ilk müellifleri ve çalışmaları hakkında mukayeseli bilgiler verilmektedir. Ayrıca nakil esnasında karşılaşılan tahrîf, tashîf ve hadisi yanlış anlama problemlerine çarpıcı örneklerle dikkat çekilerek; doğru zabt açısından Arapça'nın iyi bilinmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Yine dil bilimlerindeki zayıflığın, garîb lafızların başlıca varlık sebepleri arasında yer aldığına yönelik uzun tespitlerin, alan hakkında müstağni kalınamayacak erken tarihli kayıtlar olduğunun vurgulanması gerekir.⁸⁵

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm ve İbn Kuteybe'nin *Garîbü'l-hadis*'leri, Hattâbî'ye telif metodu noktasında örneklik etmekle kalmamış; aynı zamanda onun kitabının en önemli bilgi kaynakları olmuştur. Hattâbî'nin bu iki âlime ve eserlerine ayrı bir değer verdiği görülmektedir. Mukaddimedeki ifadelerle bakılırsa; Hattâbî'nin, selefleri olan bu iki âlimin görüş ve tespitlerine büyük ölçüde katıldığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede Hattâbî, konu akışının gerektirmesi ya da istişhâd maksadı dışında bu iki âlimin kitaplarına aldığı bilgileri tekrar etmeye gerek duymamıştır. Fakat onların eksik bıraktığını veya yanlış tespit ettiğini düşündüğü noktalara ise kendi kitabında yer vermiştir.⁸⁶

Diğer taraftan Hattâbî, yeri geldikçe İbn Kuteybe'nin Ebû Ubeyd'e ve diğer âlimlerin bu iki muhaddise yönelttiği ilmî itirazları tetkik etmiştir. Bu incelemeler neticesinde, ileri sürülen görüşler arasında tercihlerde bulunmuş, yer yer bunlardan bazılarını isabetsiz bularak kendi görüşünü açıklamıştır.⁸⁷ Hem İbn Kuteybe'nin Ebû Ubeyd'e yönelttiği tenkitlerin değerlendirmesinde hem de kendi kitabına yaptığı iktibas miktarında Hattâbî'nin tercihleri Ebû Ubeyd lehinde ağırlık kazanmıştır. Aynı şekilde Ebû Ubeyd'e nispetle İbn Kuteybe, aralarında İbnü'l-Enbârî'nin (ö. 328/940) de bulunduğu muhtelif bilginlerin itirazlarına daha çok hedef olmuştur.⁸⁸

⁸⁵ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 46-71.

⁸⁶ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 49.

⁸⁷ Ebû Ubeyd'den alınan görüş örnekleri ve değerlendirmeleri için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 141-144, 361, 425, 478, 585, 628, 710, 732; II, 46-49, 76-78, 84-86, 122-129, 177, 262, 333; III, 39, 181, 221, 237, 248, 264.

İbn Kuteybe'den alınan görüş örnekleri ve değerlendirmeleri için bk. *Ag.e.*, I, 218, 288, 309-316, 360, 416, 483, 501, 603, 647, 712; II, 243, 342, 472, 490, 588; III, 190.

Her iki âlimden birlikte alınan görüş örnekleri ve değerlendirmeleri için bk. *Ag.e.*, I, 309, 431-434, 482; II, 81-82, 259-261, 261-264, 484.

⁸⁸ Nitekim kitabın tahkikini yapan Abdülkerim İbrâhim el-'Azbâvî de aynı noktayı vurgulamakta ve bu durumu örneklemiştir. Bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 27-37 (Muhakkik notudur).

Ebû Ubeyd ve İbn Kuteybe'nin eserlerine yönelik bazı tenkitler için bk. Kandemir, "Garîbü'l-Hadis (Ebû Ubeyd)", *DİA*, XIII, 379; Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 112-113. Yine bu bağlamda, Sâbit b. Hazm es-Sarakustî'nin (ö. 313/925), oğlu Kâsım'ın (ö. 302/914-5) başlayıp vefatı sebebiyle yarıda kalan çalışmasını *ed-Delâil fî garîbi'l-hadis* adıyla tamamladığı kitabı zikre değerdir.

Kaydetmeye çalıştığımız bu noktalardan hareketle; *Garîbü'l-hadis'e*, sahanın kendinden önceki çalışmalarının bir nevi bileşkesi ve Hattâbî'nin hakemliğinde değerlendirmesi gözüyle bakılabileceği sonucuna ulaşabiliriz. Aynı şekilde Hattâbî'nin mukaddimede yer verdiği mukayeseli bilgiler,⁸⁹ günümüze ulaşamayan risale çapındaki çalışmaların ya da Ebû İshâk el-Harbî'nin (ö. 285/899) eseri gibi günümüze kısmen ulaşabilen hacimli garîbü'l-hadis kaynaklarının çoğuna doğrudan ulaşma imkânı bulduğunu göstermektedir.

Garîbü'l-hadis'in, tefsir ilmi açısından daha önce temas edilen muhtevasına ilave olarak; kitapta yer yer sadece garîbü'l-Kur'ân disiplinini alakadar eden garîb lafız, muhteva ve kayıtlara rastlanmaktadır.⁹⁰ Her ne kadar böyle bir aslî telif maksadı belirtilmemişse de eserin bu yönünün, 'garîbeyn' türü⁹¹ ile kısmî ilişkisi adına not edilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Garîbü'l-hadis'in kendi edebî türündeki konumunu tayin edebilmek için, sahanın daha geç tarihli çalışmalarına bıraktığı tesirin ve kaynaklık düzeyinin araştırılması isabetli bir yaklaşım olacaktır. Bu kapsamda alanı temsil oranı ve tanınırlık ölçütleri esas alınarak Ebü'l-Kâsım Cârullah ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve Ebü's-Se'âdât Mecdüddîn İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1210) eserleri örnek seçilecektir. Karşılaştırmaya geçmeden önce her üç âlime ait yer vereceğimiz eserlerin, aralarında ufak çaplı farklılıklar olmakla birlikte alfabetik sistem esasına göre yazıldığı tekrar hatırlanmalıdır.

Zemahşerî'nin *el-Fâik fî garîbi'l-hadis'i*, sahanın önemli kaynakları arasındadır. Dilci ve edebiyatçı kimliği ile ön plana çıkan Zemahşerî'nin bu ilgi ve eğilimini, ilk dönem dil bilginlerine ve garîbü'l-hadis risalesi yazarlarına yaptığı atıflarla kitabında açıkça görmek mümkündür. Fakat aynı ilginin, Arap dili ve edebiyatı açısından muhteva zenginliğine işaret ettiğimiz Hattâbî'nin *Garîbü'l-hadis'i* özelinde *el-Fâik'te* alıntı olarak bir karşılığını ismen tespit edemediğimizi belirtmeliyiz. Hattâbî'nin eseri çerçevesinde belirttiğimiz görünürdeki ilgisizliğin yine ismen, müstakil telifleriyle alanın önde gelen isimleri olan İbn Kuteybe, Ebû İshâk el-Harbî ve Ahmed b. Muhammed el-Herevî'ye de şamil olduğunu belirtmeliyiz. Bunun tek istisnası Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'dır. Dikkat çeken bir diğer nokta ise, Hattâbî ve Herevî'nin eserlerinden bahsedilmemesine rağmen her ikisinin hocası olan Ezherî'nin (ö. 370/980) *Tehzîbü'l-luğa'sına* ismen yapılan atıflardır. Bu durum için makul bir sebep bulamadığımızı söylemeliyiz.

Diğer taraftan, *Garîbü'l-hadis'in* muhakkiki el-'Azbâvî'nin de değindiği gibi;⁹² Zemahşerî her ne kadar tasrih etmese de, bu eserden isim vermeksizin defalarca alıntı yapmıştır. Her iki eser üzerinde yaptığımız karşılaştırmalı

⁸⁹ Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 47-48, 50.

⁹⁰ Garîbü'l-Kur'an açıklama örnekleri için bk. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 285-286; II, 182, 449, 454, 459-461, 468-469, 472-473; III, 69-70, 73, 79, 80, 99, 125-126, 157. Bu kapsamdaki bilgiler daha çok müfessir kimlikleriyle ön plana çıkan raviler etrafında yoğunlaşmaktadır.

⁹¹ Âyet ve hadislerde geçen garîb kelimeleri aynı eser içinde izah eden edebî tür için kullanılan bir ıstılahdır. Türün ilk örneğini, Ahmed b. Muhammed el-Herevî vermiştir.

⁹² Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 38 (Muhakkik notudur). Ayrıca 'Azbâvî söz konusu benzerliği, *Garîbü'l-hadis* metninin *el-Fâik'te* geçtiği sayfa numaralarını kaydetmek suretiyle çoğu kez dipnotlara taşımıştır.

incelemelerde *Garîbü'l-hadis*'den *el-Fâik*'e hadis nakli ve şerh nakli biçiminde bilgi aktarıldığı, iktibasların birebir ya da asıl metnin değişik uzunluklarda özetlenmesi suretiyle yapıldığı görülmüştür. Zemahşerî, bu alıntılarda seçmeci bir yaklaşım sergilemiş; nakille yetindiği örneklerin yanı sıra çoğu kez alıntılıdığı muhtevayı kendi birikimiyle zenginleştirmiştir.⁹³

Hattâbî'nin *Garîbü'l-hadis*'i, İbnü'l-Cevzî'nin aynı adlı eserinin önemli başvuru kaynakları arasında bulunmaktadır. İbnü'l-Cevzî'nin Hattâbî'den yaptığı iktibaslar, garîb lafızların anlamını belirleme noktasında ağırlık kazanmakla birlikte kelime kökü, vezin, i'lâl-ibdâl, hareke farklılıkları, rivayet hataları ve nadiren dilbigisi konularında olmuştur.⁹⁴ Bu iktibaslarında İbnü'l-Cevzî'nin Hattâbî'ye ciddi anlamda bir tenkit yönelttiği tespit edilememiştir.

İbnü'l-Cevzî izahını yapacağı nadir kelimeleri, uyguladığı telif sistemi gereği her bir kelimenin ilk iki harfini dikkate alarak oluşturduğu alfabetik bâb başlıkları altında sıralamıştır. Ancak bu sistem, içerisinde birden fazla garîb lafız bulunduran rivayetlerin garîb lafız sayısı kadar bölünmesine, tabiri caizse o rivayette zorunlu bir taktî' muamelesine yol açmıştır. Bu yüzden Hattâbî'nin tek rivayet altında yer verdiği muhtevanın, İbnü'l-Cevzî'nin *Garîbü'l-hadis*'inde çoğu kez farklı bâblara dağıldığı görülmektedir.⁹⁵ Benzer şekilde İbnü'l-Cevzî kitabının önsözünde, anlam tespiti üzerine yoğunlaşmak ve öncelikle dil kitaplarının uğraşı olan sarf ve istikak meselelerinde fazla ayrıntıya girmemek suretiyle araştırmacıları başka eserlere müracaat külfetinden kurtaracak nitelikte kapsayıcı ve kullanışlı bir eser ortaya koymak düşüncesini dile getirmektedir.⁹⁶ Bu yaklaşım tarzından olsa gerek, asla ihtiyaç bırakmayacak derecede iyi özetlenen örnekler bulunmakla birlikte çoğu kez Hattâbî'nin eserinden yapılan nakillerde muhteva kaybı yaşanmıştır. Bu kayıplar daha çok şiir iştîhâdları, etimolojik tahliller ve bazı anlam vecihlerinin terk edilmesi noktalarında ağırlık kazanmıştır. Dolayısıyla İbnü'l-Cevzî'nin Hattâbî'den iktibaslarında asıl kaynağa inmenin fayda sağlayacağını ifade etmeliyiz.⁹⁷

İbnü'l-Cevzî'ye benzer olarak İbnü'l-Esîr de, başta garîb lafızların anlam tespiti olmak üzere rivayet hataları, hareke farklılıkları ve sarfla ilgili incelikler hakkında Hattâbî'nin birikimine müracaat etmiştir.⁹⁸ Ek olarak bazı müşkilü'l-

⁹³ Parentez arası her ikili örneği birlikte karşılaştırmak için Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Fâik fî garîbi'l-hadis*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim, Dâru'l-Ma'rife, II. bs. Lübnan ty. ve Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, (I, 56 ve I, 122), (I, 314 ve II, 453); (II, 219 ve III, 20), (II, 368 ve I, 631); (III, 233 ve I, 335-336), (III, 414 ve I, 274, 719); (IV, 23 ve I, 139-140), (IV, 103 ve I, 210-211).

⁹⁴ Parentez arası her ikili örneği birlikte karşılaştırmak için İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali, *Garîbü'l-hadis*, thk. Abdülmü'tî Emîn el-Kal'acî, Beyrut 1425/2004 ve Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, (I, 331 ve III, 228), (I, 459 ve I, 214); (II, 487 ve III, 241), (II, 292 ve I, 129).

⁹⁵ Bu dağılım durumu doğal olarak, alfabetik sistemi uygulayan diğer kitaplar için de söz konusudur.

⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Garîbü'l-hadis*, I, 4.

⁹⁷ Yer verilen tespitler için bk. Demir, *el-Hattâbî ve Garîbü'l-Hadis Adlı Eseri*, s. 173-174.

⁹⁸ Parentez arası her ikili örneği birlikte karşılaştırmak için İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* ve Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, (I, 387 ve II, 505); (II, 239 ve III, 80); (III, 471 ve II, 271); (IV, 42-43 ve II, 352); (V, 256 ve II, 420).

hadis örneklerini ve hüküm içerikli rivayetlerin izahlarını kendi kitabına taşımıştır.⁹⁹

İbnü'l-Esîr'in Hattâbî'den yaptığı nakiller arasında rivayet farklılıkları meselesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu alıntılarda, Hattâbî'nin diğer hadisçiler ve garîbü'l-hadis yazarları ile hemfikir olduğu ya da ihtilaf ettiği noktalar açıkça göze çarpmaktadır.¹⁰⁰ *en-Nihâye*'nin en önemli ve belirgin taraflarından biri de, Hattâbî ile onun selef ve halefi konumundaki ulema arasındaki itiraz-görüş ayrılığı ilişkilerini yansıtmıştır.¹⁰¹ İbnü'l-Esîr'in ilgili görüş ayrılıklarında her iki tarafa da haklılık payı verdiği ya da Hattâbî'nin ifadelerine yeni açılımlar getirdiği örnekler mevcuttur. İbnü'l-Esîr, Hattâbî'ye katılmadığı noktalarda ise '(Buna karşılık) ben de derim ki' (فَلَسْتُ) kaydını düşerek kendi görüşlerini belirtmiştir.¹⁰² Ancak İbnü'l-Esîr'in itiraz ettiği kayıtlar, sükût veya tercih yoluyla onayladıklarına göre daha azdır.

İbnü'l-Esîr'in ihtisar düşüncesi iştişâh delillerinin, etimolojik tahlillerin ve farklı tevcihlerin aktarımını bir ölçüde kısıtlamıştır. Ancak İbnü'l-Cevzî'nin eserine nispetle onun iktibaslarındaki muhteva kaybı daha düşüktür. Her şeye rağmen İbnü'l-Esîr'in, sahanın üç ana kaynağından biri saydığı *Garîbü'l-hadis*'ten kendisinin *en-Nihâye*'sine yaptığı iktibaslar –ki bu alıntıların bir kısmı eserin farklı nüshalarına bile dayanmaktadır–¹⁰³ ve bunlar üzerine yürüttüğü mütalaalar, müstakil bir çalışmaya konu olacak genişliktedir. Yer verilen tespitlerden hareketle; *en-Nihâye*'nin ana kaynakları olan Ahmed b. Muhammed el-Herevî ve Ebû Musa el-İsfahânî'nin (ö. 581/1185) eserlerinden¹⁰⁴ sonra, *Garîbü'l-hadis*'in İbnü'l-Esîr için önemli referanslar arasında olduğunu söyleyebiliriz.

Garîbü'l-hadis kitaplarının, hadis şerhlerinin önemli bilgi kaynakları arasında oldukları bilinen bir husustur. Şerhçiliğin de 'ulûmü'l-hadis'in bir şubesi olarak kabul edilmesi durumunda;¹⁰⁵ Hattâbî'nin bu çalışmasının muhtelif şerhlerdeki atıflık düzeyinin burada incelenmesi mümkündür. Ancak hem makalemizin hacmi hem de böyle bir ilişkinin basit bir bilgisayar taramasıyla bile tespit edilebilmesi dolayısıyla buna gerek duyulmamıştır. Çarpıcı bir örnek olması bakımından; aralarındaki coğrafya farklılığına rağmen, vefat tarihi itibarıyla Hattâbî'ye (ö. 388/988) yakın bir isim olan İbn Battâl el-Kurtubî'nin (ö. 449/1057) *Şerhu Sahîhi'l-Buharî* isimli şerhinde Hattâbî'ye ve *Garîbü'l-hadis*'e ismen atıfta

⁹⁹ Parentez arası her ikili örneği birlikte karşılaştır. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* ve Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, (I, 251-252 ve I, 309-311); (II, 285 ve I, 267-269); (III, 392 ve I, 542); (IV, 83-84 ve II, 17).

¹⁰⁰ Parentez arası her ikili örneği birlikte karşılaştır. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* ve Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, (I, 242-243 ve I, 723); (II, 445 ve I, 126); (IV, 31 ve II, 407); (V, 55 ve I, 135-136).

¹⁰¹ Parentez arası her ikili örneği birlikte karşılaştır. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* ve Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, (I, 431 ve I, 688-689); (II, 421 ve I, 637-638); (III, 66 ve II 583).

¹⁰² Parentez arası her ikili örneği birlikte karşılaştır. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye* ve Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, (I, 318 ve II, 61); (II, 135 ve I, 305-306); (III, 280 ve II, 46); (V, 88 ve II, 549).

¹⁰³ Bk. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 206-207; III, 172-173. İbnü'l-Esîr'in, *Me'âlimü's-Sünen*'in farklı nüshalarına da ulaştığı anlaşılmaktadır. Bk. *en-Nihâye*, V, 218.

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 10-11.

¹⁰⁵ Şerhçiliğin bir hadis ilim dalı olarak tanımlanma süreci ve diğer hadis ilimleriyle ilişkisi hakkında bk. Türccan, Zısan, *Hadis Şerh Gelenegi – Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., I. bs. Ankara 2011, s. 267-276. Ayrıca bk. Efendioğlu, Mehmet, "Şerh", *DİA*, İstanbul 2010, XXVIII, 559-560.

bulunması,¹⁰⁶ erken tarihli bir kayıt olması bakımından zikre değerlidir. Keza garîbü'l-hadis türünün, Arap sözlükbilimi için de son derece hayatî bir işlev gördüğü tespitinin,¹⁰⁷ Hattâbî'nin eseri örneğinde birçok ana sözlükte karşılığını bulmak mümkündür.¹⁰⁸

Değerlendirme ve Sonuç

Rivayetü'l-hadis bilgisi bağlamında, *Garîbü'l-hadis* için belirtilmesi gereken en önemli özellik, ihtiva ettiği rivayetleri büyük ölçüde senedleriyle kaydetmiş olmasıdır. Bu durum, eserin mütâbî' veya şâhit rivayetlere sahip olabileceği gibi müstakil bir hadis kaynağı sayılabileceği yönünde bir değerlendirme yapmaya kapı aralamaktadır.¹⁰⁹ Diğer taraftan, kitapta belirgin bir hat olarak karşımıza çıkan lafız farklılıkları meselesi, rivayetü'l-hadisle ilgili olduğu kadar oluşan anlam değişimlerinin aynı zamanda etimolojik bir temele oturtulmaya çalışılmasıyla dirayetü'l-hadis de ilgilendirmektedir.

Üzerinde uzunca durmaya çalıştığımız mukatta' hadislerin yer aldığı bölümlerin, bugün için senediyle tespit edilebilen hadisleri istisna edersek; ilk dönemin rivayet olgusunun geri planda kalan bir veçhesine ışık tutması ve ona kaynaklık etmesi bakımından tarihî bir önemi vardır. Ayrıca bu bölümlerde kaydedilen açıklamalarda, ideal muhaddis-dilci ortak kimliği ve dayanışması bariz şekilde göze çarpmaktadır.

Yine eserin geneline nispetle, yapısal ve amaçsal farklılığıyla dikkat çeken ve *İslâhu galatî'l-muhaddisîn* olarak da bilinen son bölümün, dönemin yaygın hadis kaynaklarında geçen; ancak ravilerin, büyük ölçüde Arapça eksikliği sebebiyle düştüğü tahrîf, tashîf ve lahn hatalarına dikkat çekmek maksadıyla yazıldığı görülmektedir. Hattâbî'nin bu yöndeki tasarrufunu, yaşadığı dönem ve coğrafya

¹⁰⁶ İsmen yapılan bir atıf için bk. İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Ali b. Halef el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebü Temîm Yâsir b. İbrâhîm, Mektebetü'r-Rüşd, II. bs. Riyad 1423/2003, IX, 539. Krş. Hattâbî, *Garîbü'l-hadis*, I, 93-94.

Yapılan bir çalışmada, Hattâbî'nin eserlerinin İbn Battâl'ın bu şerhinin başlıca kaynakları arasında yer aldığı tespitine yer verilmiştir. Bk. Sancaklı, Saffet, "İbn Battâl (ö. 449/1057) ve Buhârî Şerhi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, VII/1 (2007), s. 66. Yine bu çerçevede önemli tespitler için bk. Özpınar, Ömer, "Hadis Şerhlerinde Hadis Kaynaklarının Kullanımı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, sayı: 25, Bahar 2008, s. 69-73.

¹⁰⁷ Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 115.

¹⁰⁸ Örneğin *en-Nihâye*'nin, İbn Manzûr'un (ö. 711/1311) *Lisanü'l-Arab*'ının beş temel kaynağından biri olması bakımından, *Garîbü'l-hadis-en-Nihâye* ikilisi çerçevesinde yukarıda yapılan tespitler önemlidir.

¹⁰⁹ Karacabey'in isabetle ortaya koyduğu gibi, 'Hattâbî ile aynı hocalardan hadis okuduğu tespit edilen Dârekutnî'nin (ö. 385/995) *Sünen*, Ebü Abdillâh İbn Mende'nin (ö. 395/1005) *İman* konusundaki hadisleri toplayan birer eser yazmış olmalarına; keza talebesi Hâkim en-Nisâbü'rî'nin *Müstedrek* gibi bir çalışma ortaya koymasına rağmen Hattâbî de onlar gibi neden müstakil bir hadis mecmuası yazmamıştır? şeklinde yöneltilebilecek muhtemel ve haklı bir sorunun cevabı, yine kendisinin yazdığı şerhlerin mukaddimelerinde aranmalıdır. Bu mukaddimelerden anlaşıldığı kadarıyla Hattâbî, yaşadığı dönem itibarıyla öncelikli sorunu, hadis zabtı/muhafazası veya bulma güçlüğü olarak değil; hadislerin doğru anlaşılması şeklinde teşhis etmektedir. Bk. Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlimindeki Yeri*, s. 193-194. Bu yöndeki tercihi Hattâbî'yi bildiğimiz anlamda bir hadis kitabı geride bırakmaktan alıkoysa da kendisini dirayetü'l-hadis ve hadis şerhçiliği noktasında iyi bir konuma taşımıştır.

açısından hissettiği yaygın bir eksikliğe karşı tedbir alma düşüncesi şeklinde okumak mümkündür.¹¹⁰

Dirayetü'l-hadis bilgisi açısından *Garîbü'l-hadis*, usûl ıstılahlarının h. IV. asrın üçüncü çeyreği itibarıyla mevcut durumu ve gelişim seviyesi hakkında belli bir fikir vermektedir. Sened ve metin tenkidi yapmak gibi bir öncelik gözetilmemekle beraber kitapta yer yer Hattâbî'ye ve diğer muhaddislere ait tenkitlere rastlanabilmektedir. Yine çözüme kavuşturulan ihtilaf ve izah edilen işkâl örneklerinin sayısı azımsanmayacak miktardadır. Kitabın asıl işlevi olmamasına rağmen, Hattâbî'nin hüküm istinbatları yapmasını bir fikhü'l-hadis faaliyeti olarak kabul etmek mümkündür. Aslında bu örneklerin varlığı, Hattâbî'nin mukaddimede çizdiği 'garîbü'l-hadis' çerçevesine rağmen¹¹¹ kitabının muhtevasını geniş tuttuğunu göstermektedir.

Garîbü'l-hadis edebiyatı bağlamında; Hattâbî'nin mukaddimesi, alanın teşekkül şartları/sebepleri ve yazarın kendi dönemine dek yazılan eserler hakkında içerdiği mukayeseli ve ayrıntılı bilgilerle erken tarihli bir belge hüviyetindedir. Keza burada belirtilen telif ilkelerinden hareketle esere, alanın Ebû Ubeyd ve İbn Kuteybe gibi önde gelen isimleri de dâhil olmak üzere ashabü'l-garîb arasında yaklaşık iki asır boyunca haleften selefeye yöneltilen tenkitlerin Hattâbî'nin hakemliğinde değerlendirilmesi olarak bakmamız mümkündür.

Telifte alfabetik sisteme geçilmesinin yanı sıra müelliflerin anlam tespitine odaklanarak özlü ve kapsayıcı bir eser ortaya koyma eğilimi taşımaları,¹¹² sahanın yeni örnekleri için kullanım kolaylığı ve 'hadis sözlüğü' çizgisinde konumlanmak gibi artıları beraberinde getirmiştir.¹¹³ Ancak bu değişiklikler, Hattâbî'nin eseri gibi ilk dönemin hacimli eserlerinden yapılan nakillerde belli ölçülerde muhteva kayıpları yaşanmasına yol açmıştır. Buradaki tespitlerin olgusal karşılığını, *Garîbü'l-hadis*'in kendinden sonraki saha içi etkisini gözlemleyebilmek için seçtiğimiz Zemahşerî, İbnü'l-Cevzî ve İbnü'l-Esîr'in eserleri örnekliğinde izlemek mümkündür. Bu noktada İbnü'l-Esîr, hem alıntılarının kapsamını diğer iki isme göre daha geniş tutmakla, hem de Hattâbî ile onun selef ve halefi konumundaki ulema arasında garîb lafızlar üzerinden gerçekleşen tartışmaları nakletmek, bazen de bunlara müdahil olmakla temayüz etmektedir. Onun bu bağlamdaki değerlendirmeleri, ayrı bir çalışmada ele alınabilecek genişliktedir.

¹¹⁰ Nitekim Hattâbî ile ilişkisine yukarıda işaret edilen Dârekutnî'ye de *Tashîfü'l-muhaddisîn* adlı bir eser nispet edilmektedir. Bk. İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr el-İşbîlî, *Fehresetü İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Muhammed Fuâd Mansûr, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. bs. Beyrut 1419/1998, s. 18, 173.

¹¹¹ Bk. dipnot 2.

¹¹² Yazılan kitapların önsözlerinde bu niyetin açıkça veya zımnen okunabildiği görülmektedir. Bk. Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *el-Garîbeyn fi'l-Kur'ân ve'l-hadis*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, I. bs. Mekke 1419/1999, I, 35; İbnü'l-Cevzî, *Garîbü'l-hadis*, I, 4. İbnü'l-Esîr'in *en-Nihâye*'nin önsözünde yer verdiği tenkit ve değerlendirmelerinden de kullanışlı ve özlü bir eser yazma isteği anlaşılacaktır.

¹¹³ Bununla birlikte garîbü'l-hadis çalışmalarını salt birer 'sözlük' niteliğinde görmek hatalı bir yaklaşımdır. Bu çalışmaları dil sözlüklerinden ayıran özellikler için bk. Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 115-117.

Garîbü'l-hadis'in bütününe rivayetü'l-hadis ve dirayetü'l-hadis bağlamında bakıldığında şöyle bir genel görünüm ortaya çıkmaktadır: Eserin ilk dört bölümü, garîb lafızların doğru zabtına ilişkin kayıtlar barındırmakla birlikte aslen anlam tespitinin, yani dirayetin ön planda olduğu bir nitelik arz etmektedir. Son bölüm ise zabt, yani rivayet merkezli olup anlam tayinine nadiren yer verilmektedir. Buradan hareketle Hattâbî'nin *Garîbü'l-hadis*'te rivayet ile dirayeti birleştirdiği sonucuna ulaşabiliriz.

Esasen rivayet ve dirayet bütünlüğü çerçevesinde yapılan bu tespit; Hattâbî'nin daha sonraları yazdığı *Me'âlimü's-sünen*'in önsözünde kendi çağındaki ilim ehlinin ekseriyetle, 'dirayetsiz bir rivayete yönelenler' (ashabü'l-hadis ve'l-eser) ve 'rivayetsiz bir dirayetle yetinenler' (ehlü'l-fıkıh ve'n-nazar) şeklinde özetleyebileceğimiz iki kısma ayırdıklarını belirttikten sonra bu olumsuz tablonun yanlışlığını 'temel-bina' benzetmesiyle ortaya koymaya çalıştığı satırlarda¹¹⁴ taşıdığı hassasiyetle örtüşmektedir. Tersinden gidecek olursak, Hattâbî'nin *el-Me'âlim*'de idealize ettiği hadisçi kimliğini, daha önceleri kaleme aldığı *Garîbü'l-hadis*'teki eğilim ve tercihlerinden yola çıkarak da yakalamak mümkündür. Dolayısıyla telif ettiği eserler bakımından, Hattâbî'nin belli sabiteleri gözetten bir muhaddis kimliği çizdiği sonucuna ulaşabiliriz.¹¹⁵

Diğer taraftan ihtilafü'l-hadise dair çözüm örnekleri sunması, fikhî istinbatlara yer vermesi, garîbeyn türü ile kısmî ilişkisi, Arap dili ve edebiyatı açısından taşıdığı zenginlik gibi noktalar dikkate alındığı takdirde; *Garîbü'l-hadis*'in, şümûlüne girdiği edebî türün ve ilim dalının gereksinimlerini karşılamaşının ötesinde; mevcut muhtevasının bir ölçüde şerh edebiyatıyla da ilişkilendirilebileceğini ifade etmeliyiz.¹¹⁶ Esasen bu değerlendirmemiz; garîbü'l-hadis türünün, şerh edebiyatının ilk basamağını oluşturduğu¹¹⁷ ve Hattâbî'nin *Garîbü'l-hadis*'i ile daha sonraları yazdığı *Me'âlimü's-sünen* ve *A'lâmü'l-hadis* isimli şerhlerine bir nevi ön hazırlık yaptığı, her üç eserini çoğu kez belli bir bütünlük içerisinde ele aldığı¹¹⁸ tespitleriyle daha da anlam kazanmaktadır. İlk halkasını

¹¹⁴ Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, I. bs. Halep 1351/1932, I, 3-5.

Hicrî dördüncü asırda yaşamış bir muhaddis olarak Hattâbî'nin bu çıkışı, fikhü'l-hadis faaliyeti bağlamında kritik ve kayda değer bir adım olarak görülmelidir. Bk. Görmez, "Fikhü'l-Hadis", *DİA*, XII, 548; a. mlf., *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 108.

¹¹⁵ Esasen Hattâbî'nin muhaddis kimliğini ve taşıdığı hassasiyetlerini anlamak; buradan hareketle de kendi dönemine nasıl baktığını kavramak bakımından *Garîbü'l-hadis*, *Me'âlimü's-sünen* ve *A'lâmü'l-hadis*'e yazdığı mukaddimelerin önemi izahtan varestedir.

¹¹⁶ *Garîbü'l-hadis*'in şerh değeri hakkında tespitler için bk. Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 193-195. Yine benzer bir tespit için bk. Görmez, *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, s. 117.

Ashında muhtevası ve telif özelliklerinden hareketle bu sahanın her bir kaynağını diğerlerinden ayrıcalıklı kılan özelliklerin tespit edilmesi mümkündür. Mesela Herevî'nin kitabı, garîbeyn türünün de kapsamına girerken; Zemahşerî'nin *el-Fâik*'i, bir lügat ve edebiyat kitabı görünümü (Bk. Başaran, Selman, "el-Fâik fi Garîbi'l-Hadis", *DİA*, İstanbul 1995, XII, 102) arz etmektedir.

¹¹⁷ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Edebiyatı – Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., V. Bs. İstanbul 2003, s. 177; Efendioğlu, "Şerh", *DİA*, XXVIII, 559.

¹¹⁸ Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, s. 195. Ayrıca bk. Hattâbî, *A'lâmü'l-hadis Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa'd, Câmîatü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1409/1988, I, 104-105.

Garîbü'l-hadis'in oluşturduğu bu eserler arasındaki bütünler ilişkisinin, her iki serhten yapılan geri yönlü atıflarla da izlenmesi mümkündür.¹¹⁹

Bu makale çalışması, tanım ve işlev olarak daha çok dirayetü'l-hadis faaliyetleri kapsamında konumlandırılan garîbü'l-hadis ilminin, erken dönem telif örneklerinde daha da beliren 'isnad' ve 'zabt-ı sahih' bilinci çerçevesinde rivayetü'l-hadis maksadına da hizmet ettikleri vurgusunun yakalanmasına vesile olmuştur. Şüphesiz ki Hattâbî'nin eseri, bu vurgunun gözlemlenebilmesi için iyi bir örneklik sunmaktadır. Bir diğer açıdan elde edilen bu sonuç, aslında bütün hadis ilimlerinin aynı varoluşsal gayede birleştikleri gerçeği ve –faydaları bir yana- kimi zaman kategorik ayrımların kısmen yetersiz kalabileceği ihtimali ile bizleri karşı karşıya getirmektedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Müsned*, Müessesetü Kurtuba, Kahire ty.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., III. bs. İstanbul 2009.
- , "Muallak", *DİA*, İstanbul 2005.
- Bardakoğlu, Ali, "Kasâme", *DİA*, İstanbul 2001.
- Başaran, Selman, "el-Fâik fi Garîbî'l-Hadis", *DİA*, İstanbul 1995.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ, Mektebetü Dâri'l-Bâz, Mekke 1414/1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Mustafa Dîb, Dâru İbn Kesîr, III. bs. Beyrut 1407/1987.
- Çakan, İsmail Lütfi, "Dirayetü'l-Hadis", *DİA*, İstanbul 1994.
- , *Hadis Edebiyatı - Çeşitleri, Özellikleri, Faydalanma Usûlleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., V. bs. İstanbul 2003.
- , *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları (Muhtelifü'l-Hadis İlmi)*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., II. bs. İstanbul ty.
- Demir, Mustafa, *el-Hattâbî ve Garîbü'l-Hadis Adlı Eseri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya 2009.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1339.
- Efendioğlu, Mehmet, "Mu'dal", *DİA*, İstanbul 2005.
- , "Munkatı", *DİA*, İstanbul 2006.
- , "Şerh", *DİA*, İstanbul 2010.
- Elmalı, Hüseyin – Arslan, Şükrü, "Garîb", *DİA*, İstanbul 1996.
- Görmez, Mehmet, "Fikhü'l-Hadis", *DİA*, İstanbul 1995.
- , *Sünnet ve Hadisin Anlaşılması ve Yorumlanmasında Metodoloji Sorunu*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., II. bs. Ankara 2000.
- , "Ulümü'l-Hadis", *DİA*, İstanbul 2012.
- Güler, Zekeriya, *Hadis Tetkikleri*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., I. bs. İstanbul 2015.
- Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetü ulümü'l-hadis*, thk. es-Seyyid Mu'azzam Hüseyin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, II. bs. Beyrut 1397/1977.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. Ahmed Ömer Hâşim, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, II. bs. Beyrut 1406/1986.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, *A'lâmü'l-hadis Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa'd, Câmîatiü Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1409/1988.
- , *Garîbü'l-hadis*, thk. Abdülkerîm İbrâhim el-'Az bâvî, Câmîatiü Ümmi'l-Kurâ, Dâru'l-Fikr, Şam 1402/1982.

¹¹⁹ Bu iki serhten *Garîbü'l-hadis*'e yapılan atıf örnekleri için bk. Hattâbî, *Me'âlimü's-sünen*, I, 195, 258; II, 338; IV, 131, 279; *A'lâmü'l-hadis Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, II, 1256.

- , *Islâhu'l-ahtâî'l-hadisîyye elletî yervîhâ ekseru'n-nâs muharrafeten ev melhûneten*, thk. Hüseyin İsmail Hüseyin, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, I. bs. Beyrut 1409/1988.
- , *Me'âlimü's-sünen*, el-Matbaatü'l-İlmiyye, I. bs. Halep 1351/1932.
- Herevî, Ebû Ubeyd Ahmed b. Muhammed, *el-Garîbeyn fî'l-Kur'ân ve'l-hadis*, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, I. bs. Mekke 1419/1999.
- İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Ali b. Halef el-Kurtubî, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm, Mektebetü'r-Rüşd, II. bs. Riyad 1423/2003.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâ'z-zamân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru Sâdır, Beyrut ty.
- İbn Hayr, Ebû Bekr Muhammed b. Hayr el-İşbîlî, *Fehresetü İbn Hayr el-İşbîlî*, thk. Muhammed Fuâd Mansûr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, I. bs. Beyrut 1419/1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali, *Garîbü'l-hadis*, thk. Abdülmü'tî Emîn el-Kal'acı, Beyrut 1425/2004.
- İbnü'l-Esir, Ebü's-Se'âdat Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddin, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut 1399/1979.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Şihâbüddîn Abdülhâyy b. Ahmed, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Abdülkâdir el-Arnaût, Mahmûd el-Arnaût, Dâru İbn Kesîr, I. bs. Şam-Beyrut 1406/1986.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmü'l-hadis*, thk. Nurettin İtr, Dâru'l-Fikr, Şam 1406/1986.
- Kandemir, M. Yaşar, "Garîbü'l-Hadis", *DİA*, İstanbul 1996.
- , "Garîbü'l-Hadis (Ebû Ubeyd)", *DİA*, İstanbul 1996.
- Karacabey, Salih, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri*, Sır Yay., İstanbul 2002.
- , "Hattâbî", *DİA*, İstanbul 1997.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.
- Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb, *Sünen (el-Müctebâ)*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbûâtü'l-İslamiyye, II. bs. Halep 1406/1986.
- Özpnar, Ömer, *Hadis Edebiyatının Oluşumu*, Ankara Okulu Yay., I. bs. Ankara 2005.
- , "Hadis Şerhlerinde Hadis Kaynaklarının Kullanımı", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, sayı: 25, Bahar 2008, s. 51-86.
- , Hz. Peygamber'i ve Hadislerini Anlamak (Fıkhu'l-Hadis İlimi), Ensar Neşriyat, II. bs. İstanbul 2012.
- Polat, Salahattin, "Mürsel", *DİA*, İstanbul 2006.
- Sancaklı, Saffet, "İbn Battâl (ö. 449/1057) ve Buhârî Şerhi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, VII/1 (2007), s. 61-93.
- Sübkî, Ebû Nasr Tacüddîn Abdülvehhâb b. Ali, *Tabakâtü's-şâfi'iyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, yy. 1965.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatif, II. bs. 1392/1972.
- Taşköprizâde, Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fî mevzû'âti'l-ulûm*, Beyrut 1405/1985.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ, *Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1938.
- Türcan, Zişan, *Hadis Şerh Geleneği - Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., I. bs. Ankara 2011.
- Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1992.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî, *Mu'cemu'l-übedâ - İrşâdü'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edîb*, tashih. D. S. Margoliouth, II. bs. yy. 1923.
- Yücel, Ahmet, *Hadis Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., XVI. bs. İstanbul 2014.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, I. bs. yy. ty.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmî'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, IX. bs. Beyrut 1410/1990.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Fâik fî garîbi'l-hadis*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Dâru'l-Ma'rife, II. bs. Lübnan ty.

